

ÖLÜ DENİZ PARŞÖMENLERİ¹

Philip W. COMFORT²

Notlar Ekleyerek Çeviren:

Muhammed Ali BAĞIR

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Dinler Tarihi Doktora Öğrencisi.

1947 ve İsrail'in bağımsızlığını kazandığı 1948 yıllarında olağanüstü bir keşif yapıldı. Çobanlık yapan bedevi bir çocuk, Ölü Deniz'in³ batısındaki bir mağarada yazı tomarları buldu. *Ölü Deniz Parşömenleri*⁴ (Tomarları) olarak adlandırılan bu tomarların yaklaşık olarak M.Ö. 100 - M.S. 100 yılları arasında ait

¹ Bu yazı, Comfort, Philip W., *Essential Guide to Bible Versions*, Tyndale House Publishers, Eylül 2000, s. 17- 29 arasının tercümesidir. Dipnotlarda bulunan açıklamaların tamamını çevirene aittir.

² Dr. Philip W. Comfort, Ohio State ve South Africa Üniversitelerinde İngiliz Edebiyatı, Yunanca ve Yeni Ahit okudu. Wheaton College, Trinity Episcopal Seminary, Columbia International Üniversitesi ve Coastal Carolina Üniversitesi'nde Yeni Ahit üzerine dersler verdi. Yeni Ahit'in tercümesini yapan New Living Translation ekibinin editörlüğünü yapmaktadır. *The New Greek-English Interlinear New Testament, The Origin of the Bible, The Tyndale Bible Dictionary, Essential Guide to Bible Versions, The Text of the Earliest New Testament Greek Manuscripts* (D. Barrett ile beraber) ve *Who's Who in Christian History* eserlerinin yazarıdır.

³ Günümüzde bir kısmı İsrail, bir kısmı Ürdün sınırları içinde kalan göl. Müslümanlar tarafından Hz. Lût'a izafeten Lut gölü/Lut denizi adıyla, Batılılar tarafından da içinde ve kıyılarında canlı yaşamadığından (sadece gölü besleyen Ürdün/Şeria nehrinin ağzında yosun gibi bazı yeşillikler görülür) ve hakkındaki ölümcül efsanelerden dolayı "Ölü Deniz" anlamına gelen adlarla tanınır. Dünyanın en tuzlu suyuna sahip olan gölün kıyıları, Sodom'dan çıkarken arkasına bakan Hz. Lût'un karısının tuzdan direk haline gelmesi gibi efsanelerin (Tekvîn, 19/26) doğmasına yol açan çeşitli şekillerde billürleşmiş tuz kümeleriyle kaplıdır. Gölün suyunun terkiibinde canlı barındırmamasına ve fena kokmasına sebep olan maddeler vardır.

Kur'an'da çevresinde gelişen olaylara temas edilen, fakat adı verilmeyen Lut gölünün dinler tarihinde ve Kitâb-ı Mukaddes arkeolojisinde önemli bir yeri vardır. İşledikleri büyük günahlar sonucu altüst edilen Sodom ve Gomore şehirleriyle Tevrat'ta adları verilen aynı döneme ait diğer şehirlerin araştırılması faaliyetleri arkeologlar tarafından henüz kesin sonuçlara ulaştırılamamıştır ve bu konudaki çalışmalar halen sürdürülmektedir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinden beri devam eden bu çalışmalar sırasında 1946-1956 yılları arasında gölün kuzeybatı kıyısındaki Kumran harabeleri yakınında bulunan mağaralarda Ârâmîce ve İbrânîce belgeler keşfedilmiştir (Bilge, Mustafa L., "Lut Gölü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, Ankara 2003, s. 230).

⁴ Üzerine yazı yazmak için kullanılan, özellikle siğir, keçi, koyun ve antilop gibi hayvanların derilerinden özel olarak hazırlanmış hayvan derisidir. En üst kaliteli olanına "vellum" adı verilir. Daha dayanıklı olması, uzun süreli bozulmadan kalabilmesi ve her iki tarafına da yazılabilmemesinden dolayı geçmiş asırlarda yaygın olarak kullanılmıştır (Metzger, Bruce M., *The Text of The New Testament*, Oxford University Press, New York 1992, s. 4; 7).

olduğu düşünülmektedir. Ölü Deniz Parşömenleri en eski Masoretik⁵ elyazmalarından neredeyse 1000 yıl daha eskidir. Bu belgeler Eski Ahit'in çok önemli bir kısmını kapsar. *Ester* hariç bütün kitaplar vardır. Burada bulunan elyazmaları, çoğunlukla Pentatök'e (özellikle 25 elyazması ile Tesniye bölümüne), İlk Peygamberler bölümüne (özellikle 18 elyazması ile İşıya'ya) ve Mezmurlar'a (27 elyazması) aittir. Ölü Deniz Parşömenleri arasında, Septuagint'in (Eski Ahit'in Yunanca yapılan en eski tercümesi, Yetmişler çevirisi diye meşhurdur ç-n.), Targumlar'ın (Eski Ahit'in Aramice tefsirleri), birkaç apokrif kitabın ve Habakkuk kitabının tefsirine ait bir eserin çeşitli bölümlerini ihtiva eden elyazmaları da bulunmaktadır. Bu tomarları yazan yazıcılar, M.Ö. III. y.yıl ile M.S. I. y.yıl arasında Kumran'da yaşamış aşırı münzevi bir topluluğun üyeleri idiler⁶.

1. Ölü Deniz Parşömenleri'nin Önemi

Ölü Deniz Parşömenleri, Masoretik elyazmalarından neredeyse 1000 yıl daha önce yazılmış olsa da bu iki grup elyazması arasında dikkat çekici farklılıklar yoktur. Bin yıllık süre içinde, binlerce defa kopyalanan metinlerin çok önemli farklılıkları da beraberinde getireceği düşünülür. Fakat bu iki elyazması grubunu karşılaştırdığımızda tahmin ettiğimiz şekilde olmadığını görürüz. Bu tespit bize, bin yılı aşkın bir süre boyunca Yahüdi yazıcıların büyük bir bağlılık içinde tek bir örnek metinden kopya ettiklerini gösterir.

Ölü Deniz Parşömenleri'nin en önemli yanı, Eski Ahit'i oluşturan eserlerin tamamlanmasından (kanonun kapanışı) sadece 300 yıl sonrasına ait Kutsal Kitap elyazmaları olmasından kaynaklanmaktadır. Bu elyazmaları sayesinde, Kutsal Kitap âlimlerince daha önce en eski elyazmaları olarak bilinen metinlerden neredeyse binyıl daha eski metinlerin var olduğu öğrenildi. *Kumran Vadisi'nde* (bölgenin adı) bulunan metinlerin tamamının yazımı, M.S.70'deki Romalıların Filistin'i ele geçirmesinden⁷ önce tamamlanmıştır. *Ester* hariç Eski Ahit'in hemen

⁵ İbranice מסורה (Mesora). Eski Ahit'in İbranice metnine verilen addır. M.S. VI. y.yılın başlarından X. y.yıla kadar Masoretler olarak adlandırılan Yahüdi yazıcılar tarafından Eski Ahit metni çok dikkatli bir şekilde kopyalanmak suretiyle asırlarca elden ele nakledilmiştir. İbranice מסורה (Mesora) kelimesi "nakledilen, elden ele ulaştırılan" anlamına gelir. Masoret de bu işi yapan anlamındadır.

Masoretler, Galile denizindeki Tiberias kentinde ortaya çıkmıştır. Bunların bilim akademileri M.S. 500 - 1000 yılları arasında gelişmiştir. Masoretler geleneksel harekesiz metni, hareke eklemek ve sayfa kenarlarına çeşitli notlar ilave etmek suretiyle değiştirmişlerdir. Değiştirdikleri bu metni de standart bir metin olarak açıklamışlardır. Asırlar boyunca Eski Ahit metninin sayılamayacak kadar çok kopya metnini çıkarmışlardır. Masoretlerin yazdıkları bu kopya elyazması metinlerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Günümüze kadar ulaşmayı başaran bu metne Masoretik Metin (MT - Masoretic Text-) ismi verilir. M.S. 895 yılına ait olan Codex Cairensis (Kahire Kodeksi) elimizdeki mevcut en eski masoretik elyazmasıdır. Bu elyazması Musa Ben Aşer'e atfedilir (Comfort, Philip W., *Essential Guide to Bible Versions*, Tyndale House Publishers, Eylül 2000, s. 13-14).

⁶ Yani Yahüdi asketik mezhep Esseniler. Toplumsal yaşama çok önem vermiş olan Esseniler, Kudüs merkezli resmi din anlayışına karşı çıkmışlar, Kudüs dışındaki tepelik bölgelere çekilmiş ve orada kendi fikirlerine uygun bir yaşam biçimi sürmüşlerdir. Birçok araştırmacıya göre Ölü Deniz Elyazmaları Esseniler topluluğuna aittir (Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 121).

⁷ Yazarın burada kastettiği ele geçirme olayı, M.S. 66-70 arasında Kudüs'te Yahüdilerin isyan etmesi ve M.S. 70 yılında Romalı komutan Titus'un isyanı bastırıp bölgeyi tekrar kontrol altına alması

hemen her bölümünden çeşitli parçalar ihtiva eden Ölü Deniz Parşömenleri'nin en meşhuru İşaya Tomarı'dır.

2. Ölü Deniz Parşömenleri'nin Keşfinin Tarihi

Eski Ahit metin eleştirisi için Ölü Deniz Parşömenleri'nin bulunması gerçekten çok önemlidir. Bu yüzden, bu keşfin kısa bir tarihinin anlatılması uygun olacaktır. Kumran elyazmaları bulunmadan önce, Kutsal Topraklarda⁸ birkaç tane elyazması metin bulunmuştu. M.S. III. y.yılda yaşamış kilise babası Origen, Eriha şehri yakınlarında bulunan bir mağarada, kavanozlarda saklı İbranice ve Yunanca elyazmalarından söz eder. M.S. IX. y.yılda Doğu Kiliselerinde görevli patrik I. Timothy, Elam şehrinin başpiskoposu Sergius'a yazmış olduğu bir mektupta Eriha şehri yakınlarındaki bir mağarada bulunan çok sayıdaki İbranice elyazmalarından bahsetmiştir. Ancak bu kayıtların üzerinden yaklaşık olarak bin yıl geçmiş olsa da Ölü Deniz yakınlarındaki mağaralarda önemli sayılabilecek bir elyazması keşfedilememiştir.

Ölü Deniz Parşömenleri'nin bulunuşunun oldukça heyecanlı bir hikâyesi vardır. Hikâye, sorunların yumağında olan Kudüs'te 18 Şubat 1948 Çarşamba günü öğleden sonra bir telefonla başlar. Kudüs'ün eski yerleşim yerindeki Ermeni bölümünde Aziz Markos Manastırı'nda keşiş ve kütüphane görevlisi olan Butrus Sowmy, Amerika Doğu Araştırmaları Enstitüsü (ASOR) araştırmacılarından John C. Trever'ı telefonla arar. Sowmy, manastırda bulunan nadir kitapların bir katalogunu hazırlamaya çalışmaktadır. Bu kitapların arasında, manastırda kırk yıldan beri bulunmakta olan eski İbranice harflerle yazılmış birkaç tomar elyazması da bulunmaktadır. Sowmy, Trever'a Amerika Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün katalogda bulunması düşünülen bu elyazması metinlerin aydınlatılması hususunda yardım edip edemeyeceklerini sorar.

Ertesi gün, Sowmy ve erkek kardeşi, beş tomarı veya tomar parçalarını yırtık bir Arapça gazete parçasına sararak bir valizin içine koyar. Trever, tomarlardan bir tanesini sonuna kadar açtığında, bu elyazmalarının oldukça okunaklı ve köşeli (square)⁹ İbranice alfabesi ile yazıldığını keşfeder. Bu tomardan

---

hadisesidir. Yoksa Roma, Filistin bölgesini zaten M.Ö. 63 yılında kan dökmeden ele geçirmiştir (Daha detaylı bilgi için bakınız Erdemir Hatice ve Erdemir Halil, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", *History Studies -Middle East Special Issue-*, International Journal of History, 2010, s. 121-131).

⁸ Yahudilere Tevrat'ta Tanrı tarafından verildiği söylenen topraklar. Tevrat'ta Tanrı ile Hz. İbrahim arasında bir sözleşme (ahit) yapılır. Bu sözleşmede Tanrı, Hz. İbrahim'e ve O'nun soyuna bir takım vaatlerde bulunur. Bunların başında da kutsal topraklar gelmektedir. Aslında Tevrat'ta vaat edilen bu toprakların sınırları konusunda tam bir belirlemede bulunulmamıştır. Bundan dolayı, Yahudi yorumunda kutsal toprakların sınırları devamlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bununla birlikte Tanrı, vaat ettiği bu toprakları vermeyi de sürekli ertelemiştir. Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup ve onun oğulları sadece vaatle yetinmiş, bu topraklara Yahudi yerleşimi ancak Yeşu zamanında başlamış ve Hz. Davut zamanında tamamlanabilmiştir (Gündüz, Şinasi (Editör), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007, s. 228-229).

⁹ Nesiller boyunca Tanak'ı oluşturan eserler genel olarak iki farklı alfabede yazılmıştır: Erken dönem İbrani alfabesi ve Aramice alfabeden türetilmiş köşeli İbrani alfabesi (Square Hebrew Script). Özellikle I. Sürgün ve akabinde İkinci Tapınak dönemlerinde, oldukça yaygın olan Aramiceden

birkaç satırı kopyalar. Diğer üç tomarı da dikkatlice inceler fakat geriye kalan beşinci tomarı çok eski ve her an parça parça olması ihtimali yüzünden inceleyemez. Süryanilerin ayrılmasından sonra, Trever enstitüden arkadaşı William H. Brownlee'ye durumu anlatır. Trever, ilk tomandan kopyaladığı birkaç satırı derinlemesine incelediğinde bazı ilginç sonuçlara ulaşır: Metindeki İbranice yapıda, sıra dışı bir şekilde, çift olumsuz yapılar bulunmaktadır ve İbranice yazılar, o güne kadar görmüş olduğu herhangi bir İbranice yazıdan daha eski görünmektedir.

Trever, Aziz Markos Manastırı'nı ziyarete gider. Burada manastırın Süryani Başpiskoposu Samuel Athanasius'la tanışır. O'ndan tomarların fotoğraflarını çekme iznini alır. Trever ve Brownlee, bu tomarlardan alınan fotoğraflarla Nash Papirüsü'nden¹⁰ alınan fotoğraflardaki elyazısı stillerini karşılaştırırlar. Sonuçta, bu yeni bulunan tomarların Nash Papirüsü'nün ait olduğu dönemle aynı döneme ait olduğu sonucuna varırlar. Bağdat'tan Kudüs'e birkaç gün sonra dönen enstitü müdürü Millor Burrows'a son gelişmeleri anlatırlar. Üç araştırmacı incelemelerini derinleştirdiklerinde çok farklı bir noktaya ulaşırlar: Süryani yetkililer, başta söyledikleri tomarların 40 yıldır manastırda olduğuna dair ifadelerini değiştirmişler ve bu tomarları 1947 yılında para vererek satın aldıklarını itiraf etmişlerdir.

Aslında hikâye 1946/47 yılı kış aylarında başlamaktadır. Üç bedevi, koyunlarını ve keçilerini otlatmak için Kumran Vadisi'nin yakınlarına gider. Çobanlardan biri bölgede bulunan kayalıklarından aşağıya doğru bir taş atar ve kavanozun parçalanma sesini duyar. Çobanlardan diğeri merak edip kayalıklardan aşağıya iner ve mağarada 10 adet büyük kavanoz bulur. İki kavanozun içinden üç tomarı (bunlardan bir tanesi dört parça halindedir) çıkarır ve mağaradan ancak bu kadarını alıp çıkar. Beytülahm'de bulunan bir antikacıya gidip bu tomarları satarlar.

Birkaç ay sonra bedeviler mağaradan dört tomar (bunlardan bir tanesi iki parça halindedir) daha çıkarmışlar ve Beytülahm'deki başka bir antikacıya satmışlardır. 1947 yılının Kutsal Haftası'nda, Kudüs'teki Aziz Markos Süryani Ortodoks Kilisesi, bu dört tomarın varlığından haberdar olur. Başpiskopos Athanasius, kilise yönetimine bu tomarların satın alınmasını önerir. 1947 yılının Temmuz ayında bu dört tomar, manastır tarafından satın alınır. Bu dört tomarın biri

---

türetilmiş, sadece Yahudilerin kullandığı bir alfabeyle yavaş yavaş geçilmiştir. Birçok araştırmacı bu alfabeyle, "Yahudi Alfabeti", harflerin biçiminden dolayı "Köşeli Alfabe" veya bu alfabenin ortaya çıkmasında kullanılan Aramice'nin konuşulduğu Asur İmparatorluğundan dolayı "Asur Alfabeti" isimlerini verir. M.Ö. V. y.y. da Yahudilerin çoğu, her bir harfin köşeli yapısından (square frame) dolayı כתב מרובע -ketav merubba (köşeli/karesel yazı) olarak isimlendirdiği Aramice yazı stilini kullanıyordu (Fischer, Steven Roger, *A History of Writing*, Reaktion Books Ltd., London 2001, s. 95; Tov, Emanuel, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, Third Edition Revised and Expanded, Fortress Press, Mineapolis 2012, s. 207).

¹⁰ 1898 senesinde Mısır'da W. L. Nash tarafından keşfedilen Kutsal Kitap ile ilgili dört papirüs parçasıdır. Bu belgede bir adet hasarlı Shema (Tesniye 6: 4-9) kopyası ve iki parça On Emir (Çıkış. 20: 2 -17; Tesniye 5: 6-21) vardır. Nash Papirüsünün, M.Ö. II. y.y. ile M.S. I. y.y. arasında yazıldığı tahmin edilmektedir (Albright, William F., "A Biblical Fragment from the Maccabean Age: The Nash Papyrus", *Journal of Biblical Literature*, 56, 1937, s. 145-147).

İşaya bölümünün tamamına aittir; biri Habakkuk üzerine yazılmış olan bir tefsirdir; diğeri Kumran'da yaşayan aşırı dindar grubun uymaları gereken kuralları gösteren bir belgedir ve sonuncusu da "Genesis Apocryphon"(Tekvin'in Aramice tefsiri)'dur.

1947 yılının Kasım-Aralık aylarında, Kudüs'teki bir Ermeni antikacı, daha sonra Kudüs İbrani Üniversitesi arkeoloji profesörü olan E. L. Sukenik'i, bedeviler tarafından çıkarılan ilk üç tomar hakkında bilgilendirir. Sukenik, bu antikacıdan üç tomarı alır ve üzerinde çalışır. Birinci tomar; İşaya bölümünün tamamını ihtiva etmeyen bir elyazması; ikincisi Tanrı'ya Şükran İlâhisi (Mezmurlar'da bulunan 12 sütun) ve sonuncusu da Savaş tomarıdır ("Karanlığın Çocuklarının Savaşı" olarak da bilinen bu tomar, Levi, Yahuda ve Bünyamin kabilelerinin Moablular ve Edomlularla olan hakiki ya da manevi savaşlarını anlatır).

1 Nisan 1948'de gazetelerde elyazmalarıyla ilgili ilk haberler çıkmaya başlar. Ardından da 26 Nisan'da Sukenik'in İbrani Üniversitesi'nde tomarlarla ilgili yaptığı çalışmaların haberleri dünya gazetelerinde boy gösterir. 1949 yılında Athanasius Samuel, elindeki dört tomar elyazmasını Aziz Markos Manastırı'ndan Amerika'ya götürür. Önemli birkaç mekânda bu tomarların gösterimi yapılır ve sonunda bu tomarlar 1 Temmuz 1954 tarihinde New York'ta 250 bin dolara İsrail milleti adına Sukenik'in oğlu tarafından satın alınır ve Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ne gönderilir. Bu dört tomar elyazması metin, günümüzde Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde "Shrine of the Book" (Kutsal Eserlerin Saklandığı Bölüm) bölümünde sergilenmektedir.

Ölü Deniz Parşömenleri'nin keşfinin çok önemli olduğunun anlaşılmasından sonra, hem arkeologlar hem de bedeviler yeni metinler bulmak amacıyla çalışmalarına hız verdiler. 1949 yılı başlarında Ürdün Krallığı Arkeoloji müdürü G. Lancaster Harding ve Kudüs Dominic Ecole Kütüphanesi müdürü Roland G. de Vaux, ilk keşiflerin yapıldığı mağarada (1. Mağara veya 1Q - Kumran'a işaret etmek üzere "Q" olarak adlandırılır) kazı çalışmalarını yönettiler. Aynı yıl yüzlerce mağarada da araştırmalar yapıldı.

3. Ölü Deniz Parşömenlerinin Muhteviyatı

Günümüze kadar, Kumran vadisindeki 11 mağara bize bilgi vermiştir. Yaklaşık olarak 200 tanesi Kutsal Kitap ile ilgili olan neredeyse 600 elyazması metin ortaya çıkarılmıştır. Bu parçaların sayısı 50 binle 60 bin arasındadır. Bu parçaların %85'i deridir, kalan %15'i ise papirüs kâğıdına yazılmıştır. Elyazmalarının çoğunun deriye yazılmış olması, günümüze kadar ulaşabilmelerindeki en önemli etkenlerden biridir.

En önemli ikinci mağara (1. Mağaradan sonra) 4. mağaradır (4Q). 100 tanesi Kutsal Kitap ile ilgili olan yaklaşık 400 farklı tomardan 40 bin parça elyazması metin elde edilmiştir.

Kutsal Kitap materyallerinin yanı sıra, Kumran bölgesinde yaşamış olan dini topluluğa ait birçok elyazması tomar da bulunmuştur. Bu belgeler Hıristiyanlık öncesi Yahudilik hakkında tarihsel arka planın belirlenmesine ve söz konusu

dönemdeki boşlukların doldurulmasına yardımcı olur. “Şam Belgesi” olarak bilinen tomar, aslında Kahire’de yazılmıştır ancak bu belgenin elyazmaları Kumran’da bulunmuştur. “Temel Öğretiler Kitabı” 1. mağarada bulunan yedi tomardan biridir ve bu belgenin çeşitli bölümlerine ait parça parça şeklindeki elyazmaları diğer mağaralarda da bulunmuştur. Bu belge, Kumran’daki bu dini topluluğa giriş şartları ve topluluk içinde uygulanması gereken günlük hayat kuralları hakkında bilgi vermektedir. “Şükran İlahileri” belgesi ise, muhtemelen bir kişi tarafından düzenlenmiş otuz ilâhiden oluşmaktadır.

Kumran’da bulunan belgeler arasında Eski Ahit’in çeşitli bölümleri hakkında yazılmış birçok tefsir metni de vardı. Habakkuk’a ait tefsir belgesi de İbranice Habakkuk kitabının ilk iki bölümünün cümle cümle yapılmış tefsirine ait bir eserin kopya nüshasıdır. Bu metinde, günahkâr bir kâhin tarafından kendisine zulmedilen “Doğruluk Öğretmeni” adlı apokaliptik bir figür hakkında oldukça detaylı bilgiler verilir.

1952 yılında 3.mağarada (3Q) çok ilginç bir belge bulundu. Bu belgenin uzunluğu yaklaşık olarak 250 cm, genişliği de 30 cm idi. Bu belgeler 1966 yılına kadar, çok yıpranmış oldukları için açılmadı. 1966 yılında ince ve dar şeritler halinde kesilerek açıldı. Bu elyazması metin, altın, gümüş ve buhur (tütsü) gibi bazı çok değerli hazinelerin saklandığı 60 yeri gösteren bir kayıt defteri niteliğindedir. Ancak arkeologlar bu mekânların hiçbirini bulamadılar. Bu hazineler muhtemelen, (ihtilalci siyasi bir Yahudi grubu olan) Zealotlar tarafından, M.S. 66 - 70 yılları arasında Romalılarla çok çetin bir savaşa girdiklerinde Kudüs tapınağında saklanan hazinelerdir.

1967 Temmuz’unda Altı Gün Savaşları esnasında, İbrani Üniversitesinde görevli olan Sukenik’in oğlu Yigael Yadin tarafından Tapınak Tomarı adı verilen bir elyazması metin bulundu. Bu tomar, yaklaşık olarak 850 cm uzunluğundaydı ve bugüne kadar Kumran’da bulunan en uzun tomar olma özelliğini taşıyordu. Büyük bir kısmı kralların yasaları ve savunma konularıyla ilgilidir. Ayrıca kurban ibadeti ile ilgili olarak yapılacak şenliklerden ve temizlik kurallarından bahseder. Muhtemelen Tanrı tarafından bu elyazması metnin yazarına ilham edilen gelecekte inşa edilecek tapınakla ilgili detaylı bilgiler de bu tomarda yer alır.

4. Ölü Deniz Parşömenlerinin Tarihlendirilmesi

Ölü Deniz Parşömenleri ilk çıktığında birçok kişi bu yazmaların erken dönemlere değil de Ortaçağa ait olduğuna inanıyordu. Bu yazmaların ait oldukları zamana ait bir takım soru işaretleri vardı: Kumran Yazıtları ne zaman yazılmıştı? Mağaralara ne zaman taşınmıştı? Birçok araştırmacı, Roma askerlerinin Yahudi kalelerini muhasara ettiklerinde Kumran’da yaşayan dini topluluğun bu elyazmalarını mağaralara yerleştirdiklerine inanmaktadır. Bu olay da Kudüs’ün M.S.70 yılındaki işgalinden kısa bir süre önce gerçekleşmiştir. Başka düşünenler de vardır: Bu tomarlar Ölü Deniz mağaralarına Kudüs’ün işgalinden kısa bir süre önce Roma işgalinden kaçan Yahudi yazıcılar tarafından getirilmiştir, bir başka iddiaya göre de bu tomarlar bölgeye M.S. 132 yılındaki Bar-Kohba Ayaklanması zamanında getirilmiştir.

Bazen bir belgenin içeriğinin çok dikkatli bir şekilde incelenmesi, o belgenin yazıldığı tarih ve yazarı hakkında bize bazı ipuçları verebilir. İşte bu tür bir içsel delil (internal evidence) Habakkuk tefsirinin elyazmasında o belgenin yazıldığı tarihle ilgili bir bilgi olarak bulunur. İçsel deliller, bu eserin peygamber Habakkuk değil, eserin yazarının yaşadığı zaman dilimi ve mekân hakkında birtakım işaretleri barındırmaktadır. Yazar, Tanrı halkının düşmanlarını “Kittim” kelimesiyle tarif etmektedir. Bu kelime aslında Kıbrıs için kullanılır, fakat daha sonraki dönemlerde Yunan adaları ve Doğu Akdeniz kıyılarını tanımlamak için kullanılmıştır. Daniel 11: 30 cümlesinde “Kittim” kelimesi kehanetvârî kullanılmış ve birçok araştırmacı burada “Kittim” ile kastedilenin Romalılar olduğunu belirlemişlerdir. Bu yüzden Habakkuk tefsiri, muhtemelen Romalıların M.Ö. 63 yılında Filistin’i ele geçirmeleri sırasında yazılmıştır.

Bir elyazması metnin hangi zamana ait olduğunu belirlemenin diğer bir yolu da antik dönem elyazmasını inceleyen bilim dalı *paleografya*dır. Trever’in, İşaya tomarı ile Nash papirüsünü karşılaştırdığında uyguladığı metot, paleografya metoduydu. Bu metot sayesinde İşaya tomarının Hıristiyanlık öncesi bir döneme ait olduğu tespit edilebildi. Trever’in bulguları daha sonra, meşhur Amerikalı arkeolog William F. Albright tarafından da teyit edildi. Paleografya metodu ile Kumran Yazıtları’nın büyük bir çoğunluğunun M.Ö. 200 ile M.S. 200 yılları arasında yazıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Arkeoloji bilimi eserin tarihinin tespiti konusunda dışsal kanıt (external evidence) sunar. Kumran’da ortaya çıkarılan kavanozlar geç Helenistik ve erken Roma dönemlerine (M.Ö. 200-M.S. 100) aittir. Topraktan çıkarılan çanak-çömlek ve süs eşyaları da aynı döneme aittir. Ayrıca bölgede bulunan yüzlerce madeni paranın da Greko-Romen döneme ait oldukları tespit edilmiştir. Kumran’da bulunan bir binada çatlak tespit edilmiştir. Bu çatlağın, Josephus’un (M. S. I. y.y.ında yazan Yahudi tarihçi) belirttiğine göre M.Ö. 31 yılında meydana gelmiş bir deprem neticesinde oluştuğu sanılmaktadır. Kumran mağaralarında yapılan kazı çalışmaları, bize genel olarak buradaki yerleşimin M.Ö. 135 ile Zealotların isyanının Romalılarca bastırıldığı M.S. 68 yılları arasında gerçekleştiğini gösterir.

Son olarak da radyo karbon metodu, bulunan elyazması metinlerin tarihlerinin tespitinde kullanılan metotlardan biridir. Radyo karbon metodu, elyazması metnin içinde bulunan radyoaktif karbon miktarının tespit edilmesi yoluyla metnin yazılış tarihinin bulunması metoduna dayanır. Söz konusu metot karbon 14 olarak da bilinmektedir. Bu metot, elyazması tomarların sarılı olduğu keten kumaş parçalarına uygulandığında, analizler bu parçaların M.S. 33 yılına ait olduğu sonucunu verir. Bu sonucun hata payı +200 ve -200 yıldır. Daha sonra yapılan başka bir testin sonucu da M.Ö. 250 ile M.S. 50 yılları arası vermiştir. Elyazması metinlerin sarıldığı keten kumaş parçalarıyla elyazması metinlerin yazılış tarihleri arasındaki ilişki her ne kadar bazı soru işaretlerini bünyesinde barındırsa da karbon 14 metodunun sonucu ile paleografya ve arkeoloji metotlarından alınan sonuçlar arasında büyük bir uyum vardır. Bu metotlardan alınan sonuçlar göz önüne alındığında, Ölü Deniz Parşömenlerinin yazıldığı tarihi, güvenilir bir şekilde genel olarak belirtecek olursak bu tarih dilimi yaklaşık olarak M.Ö. 150 ile M.S. 100 yılları arası olacaktır.

Kumran elyazmaları bulunmadan önce, Eski Ahit'in mevcut en eski İbranice elyazması metni yukarıda da belirtildiği gibi Masoretik metin, Nash Papirüsü ve Kahire Genizası'nda¹¹ bulunan elyazması metin parçalarıydı. En eski tam Eski Ahit elyazması metni M.S. 1010 yılında yazılmış olan Firkowitsch Kodeksi'ydı. Ölü Deniz Parşömenlerinin asıl önemli yanı Eski Ahit'in son kitabının yazılmasından sadece 300 yıl sonrasına ait olmasıdır. Ayrıca Kutsal Kitap âlimlerince bilinen en eski elyazması Kutsal Kitap'tan neredeyse 1000 yıl daha önce yazılmış olması da Ölü Deniz Parşömenlerini önemli kılmaktadır. Ölü Deniz Parşömenlerinde çoğunlukla Eski Ahit'in Tekvin, Çıkış, Tesniye, Mezmurlar ve İşaya bölümlerine ait belgeler vardır. Burada bulunan en eski metin, M.Ö. 250 yıllarından kalan Çıkış bölümüne ait bir metindir. 1. Mağaradan çıkan İşaya tomarı da M.Ö. 100 yıllarına aittir.

Kumran'da yaşayan topluluk ile bunların kendilerinden ayrıldığı esas Yahudiler arasındaki farklılıklar her ne olursa olsun her iki grubun da aynı Kutsal Kitap metnini kullandıkları muhakkaktır. Bu yüzden, bu belgeler ya Kudüs, ya Kumran topluluğu ya da her ikisi tarafından kaleme alınmışlardır.

5. Önemli Ölü Deniz Parşömenleri

Ölü Deniz yakınlarındaki 11 mağaradan yüzlerce elyazması metin çıkarılmıştır. Bu metinlerin bir kısmı, özellikle metin incelemelerinde kullanılmak üzere büyük önem taşır.

Kumran'daki mağaralardan 800'den fazla elyazması tomar çıkarılmıştır. Birçok elyazması oldukça yıpranmış bir haldedir. Bir metinde, genellikle, ancak birkaç sütun düzgün bir şekilde okunabilmektedir. Okunaklı elyazması parçalarının sayısı oldukça azdır. Ancak bu keşif, bize, daha önce çok az elyazması parçasının bulunduğu bir bölgeye ve zaman dilimine ait müthiş bir hazine sunar. Kumran mağaralarından Kutsal Kitap ile ilgili yaklaşık olarak 250 tane elyazması metin çıkarılmıştır. Bu metinler çoğunlukla İbranicedir, bir kısmı da Aramice ve Yunancadır.

¹¹ Geniza,"גניזה" İbranicede saklama yeri, depo anlamına gelir. Tıpkı İslam ve Kıpti geleneğinde olduğu gibi Yahudilikte de Tanrı'nın adının geçtiği belgelerin atılması hoş karşılanmamıştır. Bu belgeler, שמות –šemôt (isimler) olarak görülmüş ve geniza denen bu depolarda saklanmışlardır. Genizalar genellikle bir sinagogun bodrum katında bulunurdu. 1896 yılında Solomon Schechter tarafından İbranice, Arapça ve Judeo-Arabice (İbrani alfabesiyle yazılan Arapça) ile yazılmış yaklaşık 140 bin elyazması keşfedilmiştir. Bu dokümanlar, M.S. 882 yılında Yahudiler tarafından satın alınarak sinagog haline getirilen Fustat'taki (Eski Kahire) St. Michael kilisesinin mahzeninde bulunmuştur. Ben Ezra Sinagogu olarak bilinen bu mabetin genizasındaki belgelerin M.S. 870 ile 1880 yılları arasında yazıldığı tespit edildi. Bu belgelerin büyük bir kısmı günümüzde Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur (Marx, Alexander, "The Importance of the Geniza for Jewish History", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, Vol. 16 (1946-1947), s. 183-204; Goitein, S. D., "The Cairo Geniza as a Source for the History of Muslim Civilisation", *Studia Islamica*, No. 3 (1955), s. 75-91; Reif, Stefan C., "The Cairo Genizah: A medieval mediterranean deposit and a modern Cambridge archive", *Libraries & the Cultural Record*, 37. 2 (Spring 2002): 123-131; Habermann, Abraham Meir, "Genizah" *Encyclopaedia Judaica*, Editör Michael Berenbaum ve Fred Skolnik, Macmillan Reference, Detroit USA 2007, 2nd edition, 7, 460).

Aşağıda çok önemli birkaç elyazması hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bir elyazması, Proto-Masoretik (İlk/Temel/Birincil Masoretik) olarak tanımlanmışsa, bunun anlamı bu elyazmasının daha sonraki bir zamanda yazılmış Masoretik metinle büyük ölçüde aynı olması demektir. Diğer elyazmalarından, Samiri Tevrat'ı veya Septuagint (Yetmişler çevirisi -ç.n.) (LXX olarak gösterilir) ile ilgisi olanların bu ilgileri ayrıca belirtilecektir.

Kumran elyazmalarının isimlendirilmesinde ilk rakam mağara numarasını belirtir; "Q" Kumran'ı belirtir; daha sonra Kutsal Kitap'ın hangi bölümüne ait olduğunu gösteren bir kısaltma vardır. Hemen bu kısaltmanın üst kısmında genellikle bir harf bulunur. Bunun anlamı şudur: Bu elyazmaların içerikleri aynı kitapla ilgilidir.

1QIsa^a : Bu metin, Ölü Deniz Parşömenleri arasında meşhur olan ilk metindir. M.Ö. 100 yıllarına ait olduğu sanılmaktadır. İşaya kitabının büyük bir kısmını ihtiva eden metin, bazı önemli farklılıkları barındırır da Proto-Masoretik olarak adlandırılır. Kutsal Kitap'ın yeni bir çevirisini yapan RSV (Revised Standart Version) grubu, İşaya kitabının üzerinde çalışırken, 13 noktanın okunuşunda 1QIsa^a elyazmasından yararlanmışlardır. RSV sonrasında basımı yapılan birçok tercüme de bu elyazması metindeki okunuşları kabul etmiştir.

1QPaleoLev(+Num) (=1Q3): Bu elyazması, Levililer ve Sayılar bölümlerinden bir kısım cümleleri ihtiva eder (Levililer 11; 19-23; Sayılar 1). Bazı araştırmacılar bu elyazmasını üç farklı elyazması metin olarak değerlendirirler: 1QPaleoLev^a, 1QPaleoLev^b, 1QPaleoNum. Eser, eski İbranice yazısı (Paleo-Hebrew Script) ile yazıldığı için tarihlendirilmesi oldukça zordur. Yazar, muhtemelen İbranice yazısının eski bir kullanım şeklini esas alarak yazmıştır. Richard S. Hanson, bunun M.Ö. 125 ile M.Ö. 75 yılları arasında yazılmış olabileceğini ileri sürmektedir.

1QIsa^b: İşaya kitabının büyük bölümünü ihtiva eden bu eser, Proto-Masoretik bir eserdir. M.Ö. 25 ile M.S. 50 yılları arasında yazıldığı sanılmaktadır.

2QJer: M.Ö. 25 ile M.S. 50 yılları arasında tarihlendirilen bu eser, Yeremya kitabının 42-49 arasındaki bablarını kapsar. Septuagint (LXX) ile paralel okumaları bulunan metin, babların sıralanmasında Proto-Masoretik metni izler. Masoretik metinle Septuagint metinlerinin Yeremya bölümleri arasında epeyce bir farklılık vardır. Septuagint metni sekizde bir oranında daha kısadır ve babların düzeni bakımından Masoretik metinden farklı bir yol izler.

4QpaleoExod^m: Çıkış bölümünün büyük bir kısmını ihtiva eden bu elyazması, oldukça erken bir döneme, M.Ö. 200 – M.Ö. 175 yıllarına aittir. Çünkü eserin yazısı eski İbranice elyazmasıdır. Bu metin, araştırmacılara Çıkış ve Tevrat'ın

erken dönem metin nakli hakkında oldukça ilginç bilgiler sunar. Samirilerin Tevrat'ı ile büyük bir benzerlik gösterir.

4QNum^b: M.Ö. 30 - M.S. 20 yıllarına ait olan bu eser, Sayılar'ın büyük bir kısmını ihtiva eder. Sayılar kitabı üç ayrı metin geleneğinden okunabilir: Masoretik metin, Samiri Tevrat'ı ve Septuagint. Bu elyazması metin, her ne kadar kendine özgü bir takım okumaları barındırorsa da büyük ölçüde Samiri Tevrat'ı ve Septuagint ile benzerlikler gösterir.

4QDeut^a: Her ne kadar Tesniye bölümüne ait sadece birkaç cümleyi (23: 26 ve 24: 1-8) barındırorsa da bu elyazması Kumran'da bulunan Tesniye kitabına ait en erken dönem metnidir. Harolt Scanlin bu elyazması hakkında şunları söyler: "Bu metin, Tesniye kitabının tahmin ettiğimiz orijinal biçimine oldukça yakın bir metin olarak görülmektedir".

4QSam^a: M.Ö. 50-25 yıllarına ait olan bu eser, I. ve II. Samuel'in bir kısmını kapsar. Septuagint ile bazı cümlelerde benzerlikler taşır. Bazı kısımlarının Masoretik metinden daha tercih edilebilir olduğuna inanılmaktadır. Scanlin şöyle der: "Masoretik metnin Samuel kitabı genellikle oldukça problemli olarak kabul edilmiştir, bir takım atlamaları ihtiva eder. Fakat Kumran'da bulunan bu elyazması, birçok noktada Masoretik metne tercih edilebilecek bir İbranice metnin bulunduğunu göstermiştir."

4QJer^a: Yeremya kitabının 7-22 bablarını kapsayan bu elyazması M.Ö. 200 yıllarına aittir. Masoretik metinle genellikle mutabaktır.

4QJer^b: M.Ö. 150-125 yıllarına ait bu elyazması, hem Septuagint'in izlemiş olduğu düzeni takip eder hem de kısalığını. Bu metnin önemi, biri Proto-Masoretik'e (4QJer^a belgesinde olduğu gibi) diğeri de Septuagint'e benzeyen iki farklı metnin Hıristiyanlık öncesi dönemde kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

4QDan^a: Daniel kitabının büyük bir bölümünü ihtiva eden bu elyazması, Haşmonilerin sonu veya Herod¹² döneminin ilk yıllarına ait bir eserdir. Eldeki

¹² M.Ö. 37 yılından miladi tarihten dört yıl öncesine kadar Yahuda ve etrafındaki birçok bölgeyi yöneten Yahudi hükümdar. Herod'ta birçok zıtlık mevcuttu: hem Yunan-Roma medeniyetinin destekleyicisi hem de en büyük vahşetleri uygulayabilecek kadar acımasız bir doğuluydu; parlak zekâlı bir politikacı ve becerikli bir devlet adamıydı, ancak aynı zamanda batıl inançlara sahip, iradesine hâkim olamayan ve çılgınlık derecesinde kararsız bir adamdı. Roma devleti ile dostluk kurmuş ve bu sayede uzun yıllar yönetimde kalabilmiştir (Johnson, Paul, *Yahudi Tarihi*, Çeviren: Filiz Orman, Pozitif Yayınları, Aralık 2000, s. 108-109).

mevcut elyazmasında, Daniel 1: 20’de bir boşluk görülmektedir. Buraya, Yunanca 967 numaralı elyazmasında (Chester Beatty Papirüs IX) bulunan daha uzun metnin dâhil edilmesi gerekmektedir.

5QPs: M.S. I. yüzyıla ait olan bu elyazması ise Mezmurlar 119: 99-101; 104; 113-120; 138-142 cümlelerini ihtiva eder. Sütunların sağ tarafında bulunan dipnotların ilk harfleri, yukarıdan aşağıya doğru okununca belli bir sırayı (akrostiş) gösterir. Buna göre, her yeni mısra İbrani alfabesindeki bir sonraki harfle başlamaktadır.

11QPs^a: M.S. 25-50 yıllarına ait bu elyazmasında birçok Mezmur vardır. Ancak bu metinde bulunan Mezmurlar, İbrani Kutsal Kitap’ında bulunan Mezmurlar’ın geleneksel sıralamasını izlemezler. Ayrıca, 151. Mezmur olarak bilinen fazladan bir Mezmuru da ihtiva eder. Kumran’daki bu elyazması keşfedilmeden önce, 151. Mezmur sadece antik tercümelemler (Septuagint, Latince ve Süryanice) yoluyla biliniyordu. İbranice metin, tercümelemlerde birleştirilmiş iki farklı şiiri gösterir. Birincisi (151a), I. Samuel 16: 1-13’ün yorumudur. Bu, Davut’un babasının hayvanlarını nasıl devraldığı fakat Tanrı’nın Davut’un kalbine baktıktan sonra O’nu Tanrı’nın halkına nasıl kral yaptığıyla ilgilidir. İkinci şiir (151b) ise I. Samuel 17. bab ve Davut ile Golyat’ın hikâyesi üzerine yazılmış bir Mezmurdur. Bazılarınca bu şiir 151a’da gösterilen Davut’un alçakgönüllülüğüne karşı O’nun cesaretli oluşunu göstermektedir.